

ПОСТАТЬ О.ДОВЖЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ "ЩОДЕННИКА"

Анотація. Статтю присвячено висвітленню питань особистої трагедії видатного вітчизняного кінодраматурга О.П.Довженка та особливостей еволюції його світоглядної позиції за матеріалами "Щоденника" 1941 – 1956 років.

Ключові слова: Україна, український народ, світоглядна позиція, особиста трагедія, митець, влада, "Щоденник", "Україна в огні", "Поєма про море".

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы личной трагедии известного кинодраматурга А.П.Довженко и особенности эволюции его мировоззренческой позиции по материалам "Дневника" 1945 – 1956 годов.

Ключевые слова: Украина, украинский народ, мировоззрение, личная трагедия, писатель, власть, "Дневник", "Украина в огне", "Поэма о море".

Summary. This article is devoted to the questions of the personal tragedy of the famous film producer O.P.Dovzhenko and to the peculiarities of the evolution of his world outlook on the base of his "Diary" (1941 – 1956).

Key words: Ukraine, Ukrainian people, world outlook, personal tragedy, an artist and a power, "Diary", "Ukraine in fire", "The Sea Poem".

Олександр Петрович Довженко – видатний український письменник, кінодраматург. Його ім'я широко відоме світовій громадськості ще з 30-х років ХХ століття. Стати справжнім митцем – значить вмерти. Цей трагічний парадокс українського пореволюційного відродження познавчався і на Довженкові, хоч він і був найбільш щасливим із творців Розстріляного Відродження. Зрілі фільми О.Довженка – "Звенигора" (1928), "Арсенал"(1929), "Земля" (1930) – відкрили перед ним цілий світ, але відібрали Україну, підрізали творчі крила, вкоротили йому віку.

Створивши "залізну завісу", радянське керівництво так заховало від світу трагедію Довженка, що її не помітили навіть найпалкіші прихильники його мистецтва у Європі й Америці. Західні кінознавці звертали увагу на різкий занепад творчого генія О. Довженка після виходу "Землі", але нікому не відомі були його причини. До початку дев'яностих років на Заході майже не знали про роки погрому на Україні у 1930 – 1934 років і про те, що О.Довженко за свої фільми "Звенигора" і "Земля" був проклятий у пресі як "український буржуазний націоналіст" і стояв перед загрозою розстрілу.

У свій час вивченню життя і творчості О.Довженка приділяли увагу І.Кошелівець [5], М.Куценко [7], С.Плачинда [11], О.Поляруш [13], І.Семенчук [14] та інші. Проте недостатність правдивої інформації та певна заангажованість поглядів щодо постаті митця не дали дослідникам можливості ґрунтовно розкрити всі сторони становлення його світоглядної позиції, життя і творчості. Часткова публікація раніше не досліджених архівних матеріалів у часи незалежності України стала підставою для певного переосмислення окремими дослідниками [6], [8], [9], [12] життєпису О.Довженка.

Ще у 1994 році І.Кошелівець чи не вперше виніс на широкий загал питання достовірності окремих фактів Довженкової біографії. Автор зазначав, що справжню біографію Довженка буде

написано тоді, коли відкриються московські архіви, у яких знаходиться його спадщина.

На сучасному етапі особливу цінність у розвитку дослідницької Довженкіади мають праці Р.Корогодського [4], С.Тримбача [16], В.Марочка [10], О.Безручка [1] та інших. Проте і ці дослідження теж не висвітлюють повною мірою частини фактів із біографії, творчості та еволюції поглядів митця, адже вітчизняні дослідники не мають вільного доступу до архівів О.Довженка, що знаходяться у Москві. Як зазначає С.Тримбач, автор одного з останніх досліджень життєпису митця "Олександр Довженко: загибель богів", робота над довшенківськими архівами, зокрема щоденниками, уже розпочалась, але не в Україні, а поки в Росії, на базі Російського державного архіву літератури і мистецтва.

Отже, метою нашої статті є спроба дослідження особистої трагедії та світоглядної позиції О.П.Довженка за відомими на сьогодні матеріалами "Щоденника".

Своєрідною ілюстрацією для розуміння трагічності тогочасної епохи та постаті митця може бути вірш сучасника О.Довженка, поета зі схожою долею, В.Сосюри "Два Володьки": / Рвали душу мою / два Володьки в бою, / і обидва, як я, карооки, / і в обох ще незнаний, / невиданий хист, –/ рвали душу мою / комунар і націоналіст.../.

Слушною тут, на наш погляд, є думка І.Михайлишина [2] про те, що перед сучасними читачами і дослідниками творчості і життєпису митця постає два Довженки. Перший Довженко, начебто обласканий сталінським режимом (насправді ж стероризований і доведений до відчаю), вірою й правдою служив йому (сам митець вважав, що служить своєму народові). Письменник цілком задовольняв радянську владу і походженням, і напрямком розвитку свого таланту. Митець вірив в ідеальний образ комунізму, у "непомилність" більшовицьких вождів, у правомірність революційного насильства, і загалом в усі ідеологічні догмати, які з цього витікали.

Другий Довженко відмовився від попередніх ідеологічних настанов і народився саме в "Щоденнику". Його митець розпочав вести під час війни, фіксуючи в ньому матеріали до новел і повістей, подаючи аналіз ситуацій та епізодів, а головне – кристалізацію власного нового філософського погляду на радянську суспільну систему і місце українського народу в ній. "Щоденник" засвідчив світоглядну кризу митця, пошук виходу з неї і віднайдення його. Лише сторінки "Щоденника", цього пекучого клубка філософських роздумів, сум'яття, жорстоких розчарувань, болю, відчаю, пристрасті і великої любові, зберегли живу, не притрушену пилом часу та історичної брехні душу Митця і Людини. "Мені сорок вісім років. Моєму серцю – шістдесят. Воно зносилося від частого гніву, і обурення, і туги. Недосконалість видимого порядку речей навколо підточила його і зв'ялила" [2, с. 263], – відзначає О.Довженко у записі від 6.VI. 1942 року. Як страшно навіть уявити стан людини, коли їй тільки сорок вісім років, проте відчуває вона себе на шістдесят, а попереду ще буде "кремлівське розп'яття" за "Україну в огні".

Саме кризь сторінки "Щоденника" проглядає до нас змучена душа Довженка, розкривається його особиста трагедія. "Якщо вибирати між красою і правдою, я вибираю красу. У ній більше глибокої істини, ніж у одній лише голій правді. Істинне те, що прекрасне. І коли ми не постигнемо краси, ніколи не зрозуміємо правди ні в минулому, ні в сучасному, ні в майбутньому... Краса – верховний учитель. Доказ цьому мистецтво – малярі, скульптори, архітектори, поети. Що б нам лишилося од Риму, од Ренесансу, коли б їх не було? У всьому людському я хочу шукати красу, себто істину" [2, с. 318–319].

Довженків талант був непокореним, могутнім, і повністю придушити його не вдалося навіть витонченій у своїй жорстокості тоталітарній системі. Українська доля зберегла його. Зберегла, але й опечалила гірко, до тернових сліз і пекельного болю розчарувань, які не судилося вилити в сценарії та фільми. "Я не вмю писати. Або я зовсім не вмю писати і все те, що я роблю, лише здається писанням за принципом – на безриб'ї і рак риба, або ж я втомився і виснажився увесь вщент... Тисячі думок і картин збираються в купу і мучать мене. А витікають вони з голови неначе через мікронно тоненьку щілинку, і все написано мною, здається завжди мені нікчемною краплиною того, що я так пристрасно хотів сказати" [2, с. 317]. Вільно творити не дозволили, скували натхнення міцними ланцюгами, загнали творчу волю в ідеологічні лещата, з яких довелось так тяжко виборсуватись, що сил на повне розкріпачення не вистачало. "Я кінорежисер. За все своє творче життя я не бачив ні однієї своєї картини в хорошому кіно-театрі, на хорошому справжньому екрані, видрукуваної на хорошій плівці кваліфікованими лаборантами... На мене находив завжди гнітючий сум

при одній лише думці про перегляд картини..." [3, с.371–372].

Будь-які національні почуття розцінювалися, як тяжкий злочин. Проте митець не мислив себе без свого народу. Пережите, вистраждане на війні пекло, мучило і просилося на папір, і він написав "Україну в огні". "Я рішив якось теж воювати... Я збиратиму народні сльози і народний гнів, щоб остався він в літературі на довгі часи майбутнім поколінням"[3, с.562]. У цих словах – весь Довженко, що завжди прагнув бути зі своїм багатостраждальним народом, який він не ідеалізує, відзначаючи, що у багатьох своїх бідах винні самі українці. Національна самокритика – це те місце з "Щоденника", що народилося в Довженка внаслідок духовної кризи, породженої нашим відступом, обставинами особистого життя, втратами. Воно не відповідає його ідеалізованому романтичному баченню українців. Це данина критичному реалізові. Але без цього зізнання філософська концепція України в Довженка була б не повною. "В чомусь найдорожчому і найважливішому ми, українці, безумовно, є народ другорядний, поганій і нікчемний. (...) Наша відсутність солідарності і взаємопідтримки, наше наплювателство на свою долю і долю своєї культури абсолютно. (...) У нас нема справжнього почуття гідності. (...) Ми вічні парубки. А Україна наша вічна вдова. Ми удовині діти" [2, с. 290–291].

На превеликий жаль, багато чого з думок О.Довженка щодо українців залишається актуальним і сьогодні. Для митця стало зрозуміло, що століття бездержавності сприяли закріпленню негативних характеристик, але вони є, вони визначають і сьогодні обличчя українського народу. Визволення від негативного починається з пізнання його. І ось на гребені цього найвищого творчого злету самопізнання він зазнає розгрому. Довженкова кіноповість очищення "Україна в огні" піддана нищівній критиці. "Сьогодні я знову в Москві (26. XI. 1943 р.). (...) Сьогодні ж узнав тяжку новину: моя повість "Україна в огні" не вподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постановки. Тяжко на душі і тоскно. І не тому тяжко, що пропало марно більше року роботи, і не тому, що возрадуються вразі, а дрібні чиновники перелякують мене і стануть зневажати. Мені важко од свідомості, що "Україна в огні" – це правда. Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо. Значить, нікому, отже, вона не потрібна і ніщо не потрібно, крім панегірика" [3, с.320].

Запис від 28 листопада 1943 року свідчить про те, що Довженко розуміє, що його може чекати за "Україну в огні". "Бог із ними, вона написана. Промову виголошено. Я знаю добре, наскільки похитнеться до мене ставлення зверху. Може, я ще й поплачусь якось за це"[3, с.322].

Проте Довженкові переживання не за свою долю, його більше турбує інше: "Але я вірю, що, не дивлячись ні на що, не дивлячись на громадянську смерть, "Україна в огні" прочитана, і буде на Укра-

їні через оце саме яось недозагублено не одну сотню людей. Я вірю в це, і ніщо не зіб'є мене з цієї віри" [3, с.322].

Довженко в "Україні в огні" одним із перших заступився за свій народ, що поніс тяжкі втрати у війні, мабуть, напівсвідомо передбачаючи післявоєнні звинувачення українців у колабораціонізмі. Пізніше такі звинувачення спробує зняти з українців і О.Гончар у романі "Прапорноносці". Аналізуючи записи Довженка цього дня, можемо з впевненістю стверджувати, що він також одним із перших звернув увагу на кричущі факти цинічної зневаги, приниження та свідомого винищення українців, які були в окупації і про яких почали відверто говорити тільки після здобуття незалежності України: "... в боях загиває велике множество мобілізованих на Україні звільнених громадян. Їх звать, здається, чорносвітками. Вони воюють у домашній одежі, без жодної підготовки, як штрафні. На них дивляться як на винуватих" [3, с.324]. Таких і близьких за змістом записів у матеріалах "Щоденника" цього періоду знаходимо чимало, зокрема від 29.XI.1943, 18.XII.1943 та інші. І це в час, коли над ним висить "дамоклів меч" розправи, адже не випадково ще 28 листопада він записує: "... у мене нещасливий день. Почуває моя душа, що в моєму житті почнуться тяжкі і смутні часи. Все потонуло в млі" [3, с.324].

Подальші записи цього періоду розкривають нам історію безмірних духовних страждань митця: "Ніяк не можу прийти до тями і нескоро, очевидно, прийду – од тягаря заборони "Україні в огні". Я ходжу спустошений і пригноблений украї. Сум і сором в'ялить мою душу. Неначе всі добрі люди тикають на мене пальцем – дивись, мовляв, он іде писатель-недопака, що написав чортзна-що – не книжку, ату його"[3, с. 326]. "Мене скрутило горе... Мені не хочеться ні жити, ні думати... Я боюсь, що гнів, який упав на мою голову, перекинеться на моїх людей" [3, с. 327]. Довженко наголошує на боязні редакторів друкувати його твори, на самотності та ізоляції: "Очевидно, хтось добре попрацював над моєю ізоляцією" [3, с. 328].

Письменник неодноразово звертається до утаємниченого "хтось", вважаючи, що саме він його рятує. Проте "благодійник" досить швидко показав своє справжнє обличчя, зібравши 31 січня 1944 року закрите засідання Політбюро ЦК ВКП(б), на якому з доповіддю виступив сам. Сталін назвав Довженка "куркульським підспівувачем", "відвертим націоналістом", а його "Україну в огні" – платформою вузького, обмеженого українського націоналізму, ворожого ленінізму, ворожого політиці нашої партії та інтересам українського й усього "советського" народу. "Коли б було надруковано кіноповість, від т. Довженка залишилося б мокре місце" [3, с. 551].

Іде світова війна, а державні мужі нарівні з військовими справами обговорюють літературний твір. Парадокс? Дурість? Ні! Це був страх "батька" всіх радянських народів перед великою, кричущою правдою, яку відчайдушно насмілився сказати

письменник. Цього особистого страху Сталін так і не пробачив Довженку. Його не знищили фізично, і він переніс удар, не втрачаючи людської гідності. "Сьогодні роковини моєї смерті. 31 січня 1944 року мене було привезено в Кремль. Там мене було порубано на шмаття і скривавлені частини моєї душі було розкидано на ганьбу й поталу на всіх зборищах. Все, що було злого, недоброго, мстивого, все топтало й поганило мене. Я тримався рік і впав. Моє серце не витримало тягаря неправди і зла. Я народився і жив для добра і любові. Мене вбила ненависть великих якраз у момент їхньої малості..." [3, с. 370].

І ще один досить яскравий запис цього періоду, що засвідчує світоглядну позицію та духовну вищість митця перед "повелителями" людських дол. "Товаришу мій Сталін, коли б ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі... невже любов до свого народу є націоналізм? Чи націоналізм... в невмінні художника стримати сльози, коли народу боляче?... Проте я прощаю Вас. Буваючи вельми малим, прощаю Вам малість Вашу і зло, бо й Ви не досконалі, як би не молились Вам люде. Бог є. Але ім'я йому – випадок" [3, с. 382].

Довженка не розстріляли, його було покарано жорстокіше. Тут контрастно постає трагедія Шевченка, тільки уже ХХ століття. Майже до кінця життя митець був позбавлений права вільно творити, права повернутися на Україну. Чисельні записи, зокрема від 11.VII.1945, 27. VII.1945, 3. VIII.1945, 7. VIII.1945, 30.X.1949 та інші говорять, що від такої заборони Довженко страждав найбільше. Неофіційне позбавлення права жити і працювати на Україні доводило до відчаю. "Я хочу жити на Україні. Що б не було зі мною. Хай навіть скоротять недовгі вже мої літа, я хочу жити на Україні. Нехай зневага і зло людське круг мене, хай кличуть мене ворогом народу безсоромні й жорстокі службовці–людожери, якщо їм треба так. Я України син, України"[3, с. 499].

Справедливо стверджує Р. Корогодський: "Поет, який зневажав "мідяки правд" і навіть в баюрі прагнув побачити небо, був поставлений в найпринизливіші умови, і калабана буденщини була для нього зовсім реальною, як його власні нужденні клопоти і кривди" [3, с. 562].

Восени 1945 року О.Довженко завершує свій новий твір про війну "Повість полум'яних літ", у якому, прагнучи сказати хоч якусь правду своєму народові, пішов на певний компроміс із системою. Про це він із болем нотує 22 вересня 1945 року: "Закінчив "Повість полум'яних літ"... Коли згадую всю історію народження і загибелі "Україні в огні", не можу гірко не вхмільнутися собі... Боже мій... Скільки розбитих духовно й фізично сердець. П'ятнадцять мільйонів трупів і вигнанців. Я не знаю нічого страшнішого на світі. Що "Повість полум'яних літ"? Хіба таку писати повість про смертельну рану народу? Трагедію треба писати,

новий Апокаліпсис, нове "Дантове пекло". І не чорнилом у Москві, а кров'ю й сльозами, мандруючи по Україні, в убогих хатах, під вікнами сиріт, у пустках і на пожарищах Матері-Вдовиці. Та що ж поробиш, коли... "нужна правда возвышенная" [3, с. 396].

Проте навіть цієї ущемленої правди тоталітарна влада боялася. "Починається історія з "Повістю полум'яних літ"... Три рази при зустрічі він (мова йде про керівника кіно 40-50-х років Большакова І.Г.) нагло заявив мені на моє запитання, що "Повість" він не читав... Сього виявилось досить, щоб почали ховатись і шептатись менші сошки, заступники, редактори і вся, одне слово, служива челядь, що захоплювалась сценарієм, як чимось надзвичайним... " [3, с. 401], – занотовує митець у записі від 6.XI.1945 року. За життя Довженку не дозволили ні опублікувати, ні екранізувати "Повість полум'яних літ". Як відомо, уперше твір із значними купюрами з'явився друком тільки у 1957 році, а 1960 року Ю.Солнцева зняла художній фільм.

Через призму особистих і народних страждань О. Довженко бачить трагедію України. Саме Україна, її трагедія у війні й визначають провідну тему "Щоденника". Цей головний мотив Довженкової філософії найбільше представлений у його записах.

Україна гине, вона вже загинула, її майже нема. "Чи не народ безсмертний? Чи вмирущий він в кінечності своєї долі?" [3, с. 285] – з мукою запитує себе Довженко в записі 2 липня 1942 року.

Довженкові раптом відкрилася страхітлива істина: винищення українського народу в ХХ ст. йде жахливими темпами й моторошними методами. Окрім усього того, що вже зробила радянська влада для знищення нашого народу в передвоєнний час, "... вона (Україна) втратила, крім мільйонів загиблих у боях і засланнях політичних, ще 6 мільйонів од голоду в урожайний 1932 рік" [3, с. 402], вона й війну тепер використовує для тієї ж мети.

Визволення принесе Україні нові збитки, розправу. У Довженка немає сумнівів у перемозі. От тільки кожен крок відступу буде оплачено великою кров'ю наступу. І ця кров буде здебільшого українською. Що чекає по визволенні тих людей, яких було кинуту напризволяще в окупації, вивезено до Німеччини? Прокурори і слідчі. "Прокурорів у нас вистачить на всіх, не вистачить учителів, бо загинуть в армії, не вистачить техніків, трактористів, інженерів, агрономів. Вони теж поляжуть у війні, а прокурорів і слідчих вистачить. Всі цілі й здорові, як ведмеді, і досвідчені в холодному своєму фахові. Напрактиковані краще од німців ще з тридцять сьомого року"[3, с. 296]. Уже тільки ця згадка про 37 рік, з одного боку, заперечує тези радянських "істориків" про те, що ніяких репресій не було і це тільки вигадки різних ворогів; з іншого, – могла дорого коштувати Довженкові, якби записи стали відомими ще за його життя.

Український народ – позбавлений історії, її ніхто не знає, бо її страшно знати, бо за таке знання розстрілюють. "Єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалась чимсь забороненим, ворожим і контрреволюційним, – це Україна... Ніхто не хотів вчитися на історичному факультеті. Посилали в примусовому плані. Професорів заарештовували майже щороку, і студенти знали, що таке історія, що історія – це паспорт на загибель... В університеті розмовляли (по-українському) тільки початківці і поети. Решта вся по-руськи..." [3, с. 209].

Найжахливіше те, що у воєнні роки брак національної свідомості, вихований історичним безгрунтієм, призводив до необачних вчинків, визначав поведінку багатьох людей. Без історії не можна навчитися любити Батьківщину. У записі від 25 травня 1942 року про те, що наші жінки одружуються з німцями, читаємо: "А найстрашніше – що дівчата не знають, що, виходячи заміж за німця, вони зраджують Батьківщину. Їх не учили Батьківщині – їх учили класовій ворожнечі і боротьбі, їх не учили історії. Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців"[3, с. 241]. Ці ж думки митець розвиває в "Україні в огні" устами Христини Хуторної: "... нема в мене ні отієї, що ви казали, національної гордості, ні честі, ні гідності... Чому в нашому районі до війни ви міряли дівочі наші чесноти головним чином на трудовень і на центнери бурякові?" [3, с. 139].

О. Довженко планував за своє життя зробити дуже багато. Він навіть окреслив у "Щоденнику" тематичний план своєї роботи: 55 творів! 3-поміж них – драми "Святослав", "Над Дніпром", "Заступник дурня", великі епічні твори "Надія", "Загибель Чарлі Чапліна" (похвалу цього геніального комічного актора на свою адресу Довженко цінував особливо), "Золоті ворота", "Робінзон", оповідання "Заворожена трибуна", "Тавро століть", "Ув'язнений музей", "Шістдесят дівочих проклять". "Народжений ненавистю", історичний діалог "Розмова людини зі звіром" та інші.

Як не прикро, але українському генію не вдалося зреалізувати свій талант навіть на десяту частину запланованого. Усі цькування, звинувачення, перепони не могли пройти безслідно. Хворе Довженкове серце надривалося в останні його дні, а він квапився жити, брати участь у постановці фільму "Поєма про море". Проте і тут йому намагалися ставити "палки в колеса". Парадокс, проте фільм про життя українського народу не дозволяли знімати на Україні. Незадовго до смерті, у записі від 7 листопада 1956 року з цього приводу митець занотовує: "Сценарій мій присвячений життю українського народу, на Україні відбувається дія. Цілком ясно, що знімати фільм треба на Україні, в основному з українськими акторами... Інакше се буде щось аморальне і, по суті кажучи, глибоко неприродне й дикунське... Сьогодні остаточно переконався, що з постановкою "Поєми про море" буде біда: зрізавши з кошторису 700 тисяч,

напівпровідник культури запланував мені фінансовий крах. І всі чиновники це знають і всім абсолютно байдуже..." [3, с. 540].

Як бачимо, О.Довженку доводилося боротися за кожне своє дітище. "Починаючи від нещасливої помилки "України в огні", я мав протягом десятка років зриви, самі лише зриви: "Китай", "Прощай, Америко", "Антарктида", "Повість полум'яних літ", "Каховка". Та фактично і "Мічурін" був наполовину зірваний, у всякому разі понівечений"[3, с. 480].

Проте фізичні сили митця в такій нерівній боротьбі швидко танули. У багатьох місцях "Щоденника" митець неодноразово говорить про те, що він міг би ще сто років працювати для України, не знаючи ні втоми, ні нудьги, і ніколи б йому не наскучила робота, коли б не розторгане серце, вимучене й знесилене од болю. Все частіше і частіше з'являються думки про смерть. "Перед смертю я попрошу Сталіна, аби перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх вийняли серце і закопали його в рідну землю у Києві десь над Дніпром на горі"[3, с. 399]. "Прощай, Україно. Прощай, рідна, дорога моя земле-мати. Я скоро помру. Умираючи, попрошу вирізати з грудей моїх

серце і хоч його одвезти і десь закопати на твоєму лоні під твоїм небом. Прийми його. Воно тобі вік милолось, не проклинаючи ні однієї з чужих земель"[3, с. 434].

Серце О.П.Довженка раптово зупинилося о 23 годині 40 хвилин 25 листопада 1956 року. Наступного дня мали розпочатись перші зйомки кінофільму "Поема про море". Зняти фільм уже не судилось, як не судилось сучасникам, і поки що нащадкам виконати заповіт митця – хоч серце похоронити на Україні.

Підсумовуючи вищевикладене, можемо констатувати, що провідною темою "Щоденника" є трагедія України, її народу. Крім того, саме крізь сторінки "Щоденника" проглядає до нас змучена душа О.П.Довженка, розкривається його особиста трагедія. О.П.Довженко був розп'ятий на хресті любові до свого народу, до України і віри в ідеальний образ комунізму, а це були абсолютно непеєднані поняття, що трагічно позначились на багатьох митцях його покоління. Перспективи подальшого дослідження теми вбачаємо в можливості опрацювання й висвітлення ще не опублікованих архівних матеріалів.

Література

1. Безручко О. Олександр Довженко: розсекречені документи спецслужб / Олександр Безручко. – К. : Сучасний письменник, 2008. – 232 с.
2. Довженко О. Вибрані твори / Олександр Довженко. – Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2003. – 320 с.
3. Довженко О.П.Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник / Олександр Петрович Довженко. – К.: Веселка, 1995.– 574 с.
4. Корогодський Р. Довженко в полоні : Розвідки та есе про Майстра / Роман Корогодський. – К. : Гелікон, 2000. – 347с.
5. Кошелівець І. Олександр Довженко : Спроба творчої біографії / Іван Кошелівець. –К. : Сучасність,1980. – 428 с.
6. Кошелівець І. Про затемнені місця в біографії О.Довженка / І. Кошелівець // Дніпро. – 1994.– № 9–10. – С.2–25.
7. Куценко М. В. Сторінки життя і творчості О.П.Довженка / М. В. Куценко. – К. : Дніпро, 1975. – 342 с.
8. Куценко М. Український геній у вигнанні : О.Довженко / М. Куценко // Слово і час. – 1997. – № 5–6. – С.89–93; № 7. – С.81–86.
9. Куценко М. Чи буде виконано заповіт Довженка? / М. Куценко // Слово і час. – 1999. – № 9. – С.31–33.
10. Марочко В.І. Зачарований Десною : Історичний портрет Олександра Довженка / В.І.Марочко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 285 с.
11. Плачинда С. Олександр Довженко. Життя і творчість / Сергій Плачинда. – К. : Радянський письменник,1964. – 319 с.
12. Плачинда С. Довженко, якого ми не знали / С.Плачинда // Дивослово. – 1994. – № 8. – С. 8–10.
13. Поляруш О.Є. Олександр Довженко і фольклор / Олег Євгенович Поляруш. – К. : Вища школа, 1988. – 177 с.
14. Семенчук І.Р. Життєпис Олександра Довженка / Іван Романович Семенчук. – К. : Молодь, 1991. – 224 с.
15. Слоньовська О.В. Конспекти уроків з української літератури. Нове прочитання творів. 11 клас / Ольга Василівна Слоньовська. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2003. – 640 с.
16. Тримбач С. Олександр Довженко : Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часопросторі / Сергій Тримбач. – Вінниця : ГЛОБУС-ІРЕС, 2007. – 800 с.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2011